

ભારતીય રાષ્ટ્ર એકીકરણમાં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું યોગદાન : એક ભારત
શ્રેષ્ઠ ભારતનો અભ્યાસ

દેસાઈ મિત્તલબેન કાનજીભાઈ
શેઠ એમ એન લો કોલેજ, પાટણ
LLM SEM-4 Student
mittalkdesai175@gmail.com

Abstract (સારાંશ):

ભારત વિશ્વના સૌથી વિવિધતાપૂર્ણ દેશોમાંનું એક છે. ભાષા, ધર્મ, જાતિ, સંસ્કૃતિ અને ભૂગોળની વિવિધતાઓ હોવા છતાં ભારત એક અખંડ રાષ્ટ્ર તરીકે અસ્તિત્વમાં છે. સ્વાતંત્ર્ય બાદ ભારત સામે સૌથી મોટો પડકાર રાષ્ટ્રીય એકતા અને અખંડિતતા જાળવી રાખવાનો હતો. આ ઐતિહાસિક જવાબદારી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે પોતાની દૃઢ ઇચ્છાશક્તિ, રાજકીય કુશળતા અને રાષ્ટ્રીય પ્રતિબદ્ધતા દ્વારા નિભાવેલી. તેમણે પડપથી વધુ રજવાડાંઓનું શાંતિપૂર્ણ તથા ક્યારેક કડક પગલાં દ્વારા ભારત સાથે એકીકરણ કર્યું.

આ સંશોધન પેપર સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના રાષ્ટ્ર એકીકરણમાં આપેલા યોગદાનનું વિશ્લેષણ કરે છે અને તેને આજના “એક ભારત શ્રેષ્ઠ ભારત”ના વિચાર સાથે જોડીને અભ્યાસ કરે છે. આ પેપરનો હેતુ એ દર્શાવવાનો છે કે સરદાર પટેલની વિચારધારા અને કાર્ય આજના ભારત માટે પણ એટલી જ પ્રાસંગિક છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, રાષ્ટ્રીય એકતા, રાષ્ટ્ર એકીકરણ, એક ભારત શ્રેષ્ઠ ભારત, સ્વાતંત્ર્ય પછીનું ભારત, રજવાડાંઓ.

પરિચય:

ભારતનું સ્વાતંત્ર્ય ૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના રોજ પ્રાપ્ત થયું, પરંતુ સ્વાતંત્ર્ય સાથે અનેક સમસ્યાઓ પણ દેશ સામે ઊભી થઈ. વિભાજનના ઘા, સામ્પ્રદાયિક તણાવ, આર્થિક અસ્થિરતા

અને સૌથી મહત્વનું — રજવાડાંઓનો પ્રશ્ન. બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન ભારત લગભગ ૫૬૫ રજવાડાંઓમાં વિભાજિત હતું, જે પૈકી દરેકને પોતાનો સ્વતંત્ર દરજ્જો આપવાનો વિકલ્પ આપવામાં આવ્યો હતો. જો આ રજવાડાંઓ અલગ રહેતા, તો ભારત ક્યારેય એક મજબૂત રાષ્ટ્ર બની શકત નહીં.

આ સંજોગોમાં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે ભારતના પ્રથમ ગૃહમંત્રી અને ઉપપ્રધાનમંત્રી તરીકે ઐતિહાસિક ભૂમિકા ભજવી. તેમણે “એક ભારત”નો વિચાર માત્ર નારો નહીં પરંતુ કાર્યરત વાસ્તવિકતા બનાવી. તેમની રાજકીય દુરદર્શિતા, સંવાદ કૌશલ્ય અને આવશ્યક સમયે કડક નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા ભારતના એકીકરણનું આધારસ્તંભ બની.

આજના સમયમાં “એક ભારત શ્રેષ્ઠ ભારત” અભિયાન રાષ્ટ્રીય એકતા, સાંસ્કૃતિક સંવાદ અને પરસ્પર સમજણ પર ભાર મૂકે છે. આ વિચારધારાની મૂળ ભાવના સરદાર પટેલના કાર્યોમાં સ્પષ્ટ જોવા મળે છે. આ સંશોધન પેપર એ જ ઐતિહાસિક અને આધુનિક જોડાણને ઉજાગર કરે છે

૧. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ : જીવન, વ્યક્તિત્વ અને વિચારધારા:-

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ભારતીય રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં કેન્દ્રસ્થાને રહેલા નેતા હતા. તેમનું જીવન ત્યાગ, સંઘર્ષ અને રાષ્ટ્રસેવાની પ્રેરણાનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. એક સામાન્ય ખેડૂત પરિવારથી ઊભા થઈને ભારતના પ્રથમ નાયબ વડાપ્રધાન અને ગૃહમંત્રી બન્યા સુધીનો તેમનો સફર રાષ્ટ્રહિત માટે અડગ સંકલ્પ દર્શાવે છે.

સરદાર પટેલનું વ્યક્તિત્વ દ્રઢ, શિસ્તબદ્ધ અને નિર્ભય હતું. તેઓ સ્પષ્ટ વિચાર અને કડક નિર્ણય માટે જાણીતા હતા. સ્વતંત્રતા પછી દેશ સામે ઊભા થયેલા વિખંડનના ભયને તેમણે મજબૂત નેતૃત્વ દ્વારા દૂર કર્યો. ૫૬૫ રજવાડાંઓનું ભારત સાથે વિલીન કરવાનું ઐતિહાસિક કાર્ય

તેમના અદ્વિતીય નેતૃત્વનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ છે. આ કારણે તેમને “ભારતના લોખંડી પુરુષ” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

સરદાર પટેલની વિચારધારાનું મહત્વ તેમના રાષ્ટ્રવાદી અભિગમમાં છુપાયેલું છે. તેઓ રાષ્ટ્રીય એકતા અને અખંડતાને સર્વોપરી માનતા હતા. મજબૂત કેન્દ્ર સરકાર, કાનૂન અને વ્યવસ્થાનું પાલન તથા કાર્યક્ષમ પ્રશાસન તેમના વિચારોના મુખ્ય આધારસ્તંભ હતા. તેમણે ભારતીય પ્રશાસનિક સેવાઓને મજબૂત બનાવી દેશની આંતરિક સ્થિરતા સુનિશ્ચિત કરી.

આજના સમયમાં જ્યારે પ્રાદેશિકતા, જાતિવાદ અને સંકીર્ણ વિચારધારા પડકારરૂપ બની રહ્યા છે, ત્યારે સરદાર પટેલનું જીવન અને વિચારધારા અત્યંત પ્રાસંગિક બની જાય છે. “એક ભારત – શ્રેષ્ઠ ભારત”નો વિચાર સરદાર પટેલના આદર્શોનો આધુનિક સ્વરૂપ છે. આ રીતે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું જીવન, વ્યક્તિત્વ અને વિચારધારા ભારતની એકતા, સ્થિરતા અને વિકાસ માટે સદાય માર્ગદર્શક રહેશે.

૨.સ્વાતંત્ર્ય બાદ ભારત સામે એકતાના પડકારો:

૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ પછી ભારતે સ્વાતંત્ર્ય તો મેળવ્યું પરંતુ સાથે અનેક ગંભીર પડકારો પણ વારસામાં મળ્યા. દેશનું વિભાજન, સામ્પ્રદાયિક તણાવ, શરણાર્થી સમસ્યા, આર્થિક અસ્થિરતા અને સૌથી મોટો પડકાર — રજવાડાંઓનું એકીકરણ.

૨.૧. ભારત-પાકિસ્તાન વિભાજન:

સ્વાતંત્ર્ય પછી ભારતના રાષ્ટ્ર એકીકરણમાં સૌથી મોટો અને તાત્કાલિક પડકાર ભારત-પાકિસ્તાન વિભાજન હતો. ઓગસ્ટ ૧૯૪૭માં બ્રિટિશ શાસનનો અંત થવાના સાથે જ ભારતને બે અલગ રાષ્ટ્રોમાં વહેંચવામાં આવ્યું: હિંદુ બહુમતી ધરાવતા ભારત અને મુસ્લિમ બહુમતી ધરાવતું પાકિસ્તાન. આ વિભાજન માત્ર ભૂગોળીય રીતે નહીં પણ સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને માનસિક દૃષ્ટિએ પણ અત્યંત ઘાતક સાબિત થયું.

વિભાજનના પરિણામે કરોડો લોકોના સ્થાનાંતરણ અને લઘુકાળમાં અનેક હત્યા, હિંસા અને દંગા ફાટી ઉઠ્યા. ઘણા હિંદુ અને સીખ પાકિસ્તાન તરફથી ભારતમાં શરણાર્થી બન્યા. જ્યારે મુસ્લિમો ભારતમાંથી પાકિસ્તાન દિશાએ ગયા. આ મોટી માનવ સહેજતા અને સામાજિક અસમાનતાની પરિસ્થિતિ રાષ્ટ્રની આંતરિક શાંતિ અને એકતા માટે ગંભીર ખતરો બની.

વિભાજનને કારણે ભારતની આંતરિક સુરક્ષા, અર્થવ્યવસ્થા અને પ્રજાની લાગણી પર અસર પડી. આ પરિસ્થિતિમાં રાષ્ટ્રને મજબૂત નેતૃત્વ અને વ્યૂહાત્મક આયોજનની ખૂબ જ જરૂર હતી, જે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને અન્ય નેતાઓ દ્વારા પુરી પાડવામાં આવી. વિભાજન એ પ્રારંભિક પડકાર હતો જે બાદ ભારતને રજવાડાંઓના એકીકરણ, પ્રાદેશિક અને ધાર્મિક વિવિધતાઓને સંભાળવા માટે વધુ જટિલ અને વ્યાપક યોજનાઓ ઘડવાની જરૂર પડી.

૨.૨. શરણાર્થી સમસ્યા:

ભારત-પાકિસ્તાન વિભાજન પછી ઉભરી આવેલી સૌથી ગંભીર સમસ્યાઓમાં એક શરણાર્થી સમસ્યા હતી. કરોડો હિંદુ અને સીખ ભારતીય નાગરિકો પાકિસ્તાનમાંથી ભારતમાં શરણાર્થી બન્યા, તો મુસ્લિમો ભારતમાંથી પાકિસ્તાન દિશાએ સ્થળાંતર કરવા મજબૂર થયા. આ સ્થળાંતર અત્યંત જટિલ, જોખમી અને હિંસક હતું. માર્ગમાં હજારો લોકોએ જીવ ગુમાવ્યો તો કેટલાંક પરિવારો વિખંડિત થઈ ગયા.

શરણાર્થીઓ માટે રહેઠાણ, ખોરાક, પાણી, આરોગ્ય, અને રોજગારની વ્યવસ્થા તાત્કાલિક કરવી પડતી. સરકાર અને સ્થાનિક વહીવટ માટે આ ભારે પડકાર બન્યો. લઘુકાળમાં લોકોની તાત્કાલિક જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી તે એક પડકારરૂપ હતી, તો દીર્ઘકાલમાં તેમના પુનર્વસન અને સમાજમાં એકીકરણ માટે વ્યૂહાત્મક યોજના બનાવવી જરૂરી હતી.

શરણાર્થી સમસ્યાએ રાષ્ટ્રની સામાજિક એકતા, શાંતિ અને સ્થિરતા માટે ગંભીર જોખમ ઊભું કર્યું. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને અન્ય નેતાઓએ રાષ્ટ્રીય હિતને ધ્યાનમાં રાખીને

શરણાર્થીઓ માટે વ્યવસ્થા સુનિશ્ચિત કરી અને રાષ્ટ્રના એકીકરણમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી. આ ઘટનાએ સાબિત કર્યું કે એકતા જાળવવા માટે માનવીય સહાય અને વ્યવસ્થાપન પણ એટલું જ જરૂરી છે, જેટલું કાનૂની અને રાજકીય રણનીતિ.

૨.૩. રજવાડાંઓનું :વિલીનીકરણ

સ્વાતંત્ર્ય બાદ ભારતનો સૌથી મોટો આંતરિક પડકાર રજવાડાંઓનું વિલીનીકરણ હતું. ભારતમાં આશરે ૫૬૫ રજવાડાંઓ હતાં, જે સ્વતંત્ર સરકાર હેઠળ નહોતા અને રજાઓ દ્વારા શાસિત થતું. સ્વાતંત્ર્ય પછી દરેક રજવાડાને ત્રણ વિકલ્પ આપવામાં આવ્યા:

1. ભારત સાથે વિલીન થવું
2. પાકિસ્તાન સાથે વિલીન થવું
3. સ્વતંત્ર રહેવું

આ વિલીનીકરણના પ્રશ્નમાં ભૌગોલિક, ધાર્મિક અને રાજકીય પરિબલો જોડાયેલા હતા. કેટલાક રજવાડાં પાકિસ્તાન સાથે જોડાવા માટે ઉત્સુક હતા, તો કેટલાક સ્વતંત્ર રહેવા ઇચ્છતા હતા. જો આ રજવાડાં અલગ રહેતા, તો ભારતનો ભૌગોલિક એકીકરણ અને રાજકીય અખંડતા જોખમમાં આવી જતી.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના દ્રઢ નેતૃત્વ અને કટિબદ્ધ રાજકીય રણનીતિ દ્વારા મોટા ભાગના રજવાડાંઓને ભારત સાથે વિલીન કરવા માટે મનાવવામાં આવ્યા. તેમણે ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ઓફ એક્સેશનનો કાનૂની સાધન તરીકે ઉપયોગ કર્યો, જેમાં રજાઓને ભારતીય સંઘ સાથે જોડાવાની કાનૂની સ્વીકૃતિ માટે દસ્તાવેજ પર હસ્તાક્ષર કરાવવાનો નિયમ હતો. વિશેષ રૂપે જુનાગઢ અને હૈદરાબાદ જેવા રજવાડાંમાં, સરદાર પટેલે કાયદા, રાજકીય દબાણ, લોકમત અને

જરૂરી પડકાર પર સૈન્ય પગલાંનો સંયોજન કરીને રજવાડાંઓનું વિલીન સફળ બનાવ્યું. આ પ્રક્રિયા દ્વારા ભારત એક મજબૂત, અખંડ અને સંઘીય રાષ્ટ્ર તરીકે ઉભર્યું.

૨.૪. ભારતમાં ભાષાકીય અને પ્રાદેશિક વૈવિધ્ય:

ભારત એક અદ્વિતીય વૈવિધ્યસભર દેશ છે, જ્યાં અનેક ભાષાઓ, સંસ્કૃતિઓ અને પ્રાદેશિક ઓળખો એકસાથે અસ્તિત્વમાં છે. સ્વાતંત્ર્ય પછી આ વૈવિધ્ય રાષ્ટ્ર એકીકરણ માટે એક મોટો પડકાર બની ગયો.

- ભાષાકીય વૈવિધ્ય: ભારતમાં ૧૯ થી વધુ મુખ્ય ભાષાઓ અને હજારો ઉપભાષાઓ બોલાતી હતી. વિવિધ ભાષાકીય વિસ્તારોમાં પ્રાદેશિક સત્તા અને શૈક્ષણિક વ્યવસ્થામાં પોતાના ભાષાનો અધિકાર માંગવો સામાન્ય લાગણી હતી. ભાષા આધારિત માંગણીઓએ રાજકીય દબાણ વધાર્યું.
- પ્રાદેશિક ઓળખ: દરેક પ્રદેશમાં પોતાની ભૂમિકા, પરંપરા અને સાંસ્કૃતિક વિશેષતાઓ માટે પાટીદારી હતી. કેટલાક પ્રદેશોમાં અલગ રાજ્ય અથવા વિશેષ દરજ્જાની માંગ ઊભી થઈ, જે રાષ્ટ્રીય એકતા માટે પડકારરૂપ બની.
- સામાજિક અને રાજકીય અસર: ભાષા અને પ્રાદેશિક વિવિધતા કેટલીકવાર વિખંડનવાદી વલણો, પ્રાદેશિક સ્વતંત્રતાના પ્રચાર અને વહીવટી ખંડનનો કારણ બની.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ સહિતના નેતાઓએ આ પડકારને સમજદારી અને વ્યાવહારિક ફટનીતિ દ્વારા સંભાળ્યું. તેમણે રાજકીય વાતચીત, કાયદેસર વ્યવસ્થા અને રાજ્ય પુનર્ગઠનની પ્રક્રિયા દ્વારા દેશના દરેક પ્રાદેશિક અને ભાષાકીય વર્ગને ભારતના સંઘીય માળખામાં એકીકૃત કર્યું.

૨.૫. જાતિવાદ અને સામાજિક અસમાનતા:

સ્વાતંત્ર્ય પછી ભારતને સામાજિક એકતા માટે સૌથી મોટો પડકાર જાતિવાદ અને સામાજિક અસમાનતાનો સામનો કરવો પડ્યો. ભારતીય સમાજ સદીઓથી જાતિવ્યવસ્થા પર આધારિત હતો, જેમાં કેટલીક જાતિઓ અથવા સમુદાયોને વિમુખતા, અસ્પૃશ્યતા અને સમાજમાં ન્યાયના અભાવનો સામનો કરવો પડતો. આ અસમાનતા રાષ્ટ્રની સામાજિક સુમેળ અને આંતરિક એકતા માટે ખતરનાક બની.

- જાતિવ્યવસ્થા: ઉચ્ચ જાતિઓ માટે વિશેષ અધિકાર અને નાણાકીય લાભ હોય, તો નબળી જાતિઓ અથવા અસ્પૃશ્ય વર્ગોને મર્યાદિત અવસર મળતા.
- શિક્ષણ અને રોજગાર: સામાજિક અસમાનતાના કારણે અનેક લોકો માટે શિક્ષણ અને રોજગારીમાં સમાન અવસર ઉપલબ્ધ ન હતા.
- સામાજિક વિખંડન: જાતિવ્યવસ્થાના ભેદભાવને કારણે એકતા જાળવવી મુશ્કેલ બની, ખાસ કરીને એવા સમયે જ્યારે દેશ નવા સ્વાતંત્ર્ય માટે સંકલિત થતો હતો.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને અન્ય નેતાઓએ આ પડકારને સમજદારીપૂર્વ જોતા. મજબૂત કેન્દ્ર સરકાર અને કાનૂની વ્યવસ્થા દ્વારા સામાજિક વિખંડનને અટકાવવાનું કામ કર્યું. તેમણે રાષ્ટ્રપ્રેમ અને નાગરિકની જવાબદારીના મૂલ્યોને પ્રોત્સાહિત કરીને વિવિધ સમુદાયોને સંઘીય માળખામાં એકીકૃત રાખ્યું.

૨.૬. ધાર્મિક વૈમનસ્ય:

સ્વાતંત્ર્ય પછી ભારતીય રાષ્ટ્રની એકતા માટે ધાર્મિક વૈમનસ્ય એક ગંભીર પડકાર બન્યું. વિભાજનના પરિણામે હિંદુ, મુસ્લિમ અને સીખ સમુદાયોમાં અવિશ્વાસ અને શંકા ઊભી થઈ, જે ભયંકર કોમી હિંસા અને દંગા તરીકે ફૂટ્યા. લઘુકાળમાં કરોડો લોકોના જીવ-જાનને ખતરો હતો અને સામાજિક સુમેળ માટે ખતરનાક પરિસ્થિતિ સર્જાઈ.

- કોમી તણાવ: ભવિષ્યમાં અલગ અલગ સમુદાય વચ્ચે અવિશ્વાસ અને વિરોધાભાસ ઉભા થયા, જે દેશની એકતા અને આંતરિક શાંતિ માટે પડકારરૂપ બન્યા.
- માનવસંપત્તિ પર અસર: દંગા, હત્યા અને સ્થળાંતરે સામાન્ય લોકોના જીવન પર ગંભીર અસર પડી.
- રાષ્ટ્રીય એકતા માટે જોખમ: ધાર્મિક તણાવ રાજકીય અને સામાજિક વિખંડનને પ્રેરિત કરી, જે નવા સ્વતંત્ર ભારત માટે હાનિકારક હતું.

૩. રજવાડાંઓનું એકીકરણ અને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની ઐતિહાસિક ભૂમિકા:-

સ્વાતંત્ર્ય પછી ભારત સામે ઉભેલા સૌથી ગંભીર પડકારોમાંથી એક રજવાડાંઓનું એકીકરણ હતું. લગભગ ૫૬૫ રજવાડાંઓ રાજકીય, આર્થિક અને ભૂગોળીય રીતે પરસ્પર ભિન્ન હતા. કેટલાક રજવાડાંઓ ખૂબ નાના હતા તો કેટલાક વિશાળ અને વ્યૂહાત્મક રીતે અત્યંત મહત્વના હતા. આ તમામને એક સંઘબદ્ધ રાષ્ટ્રમાં સામેલ કરવાનું કાર્ય સરળ નહોતું. આ ઐતિહાસિક જવાબદારી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે સફળતાપૂર્વક નિભાવી.

સરદાર પટેલની રણનીતિનો આધાર ત્રણ મુખ્ય સ્તંભો પર હતો:

- (a) સંવાદ અને સમજાવટ
- (b) કાનૂની અને સંવિધાનિક પ્રક્રિયા
- (c) આવશ્યક સમયે કડક પગલાં

તેમણે રાજાઓને વિશ્વાસમાં લઈને સમજાવ્યું કે સ્વતંત્ર રહેવું તેમના માટે જોખમી છે અને ભારત સાથે જોડાવું સર્વોત્તમ વિકલ્પ છે. આ માટે “ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ઓફ એક્સેશન” નામની કાનૂની દસ્તાવેજી વ્યવસ્થા અપનાવવામાં આવી, જેના દ્વારા રજવાડાંઓ ભારત સાથે કાયદેસર રીતે જોડાયા.

૩.૧ જુનાગઢનો કેસ:-

સ્વાતંત્ર્ય પછી જુનાગઢનો પ્રશ્ન ભારતના રાષ્ટ્ર એકીકરણ માટે અત્યંત સંવેદનશીલ અને મહત્વપૂર્ણ હતો. જુનાગઢ એક હિંદુ બહુમતી ધરાવતું રાજ્ય હતું, પરંતુ ત્યાં મુસ્લિમ નવાબ મહાબતખાન શાસન કરતા હતા. ભૌગોલિક રીતે જુનાગઢ ભારતની અંદર આવેલું હતું અને પાકિસ્તાન સાથે તેની કોઈ સીધી સરહદ નહોતી. આવી સ્થિતિમાં નવાબે ઓગસ્ટ ૧૯૪૭માં જુનાગઢને પાકિસ્તાન સાથે વિલીન કરવાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો, જે ભારતના રાષ્ટ્રીય હિત અને ભૌગોલિક એકતા માટે અસ્વીકાર્ય હતો.

નવાબના આ નિર્ણયથી જુનાગઢની પ્રજામાં ભારે અસંતોષ ફેલાયો. બહુમતી હિંદુ જનતા ભારત સાથે જોડાવા ઇચ્છતી હતી. આ સ્થિતિમાં જુનાગઢમાં અરાજકતા વધી અને જનતા દ્વારા વિરોધ પ્રદર્શન શરૂ થયા. લોકઇચ્છાની અવગણના થવાથી ભારત સરકાર સામે ગંભીર રાજકીય અને નૈતિક પ્રશ્ન ઊભો થયો.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે આ મુદ્દે દ્રઢ અને વ્યવહારુ વલણ અપનાવ્યું. તેમણે પ્રથમ ક્રૂટનીતિક માર્ગ અપનાવી જુનાગઢના નવાબને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ સફળતા ન મળતા રાજ્યમાં અસ્થિરતા વધી ગઈ. પરિણામે નવાબ પાકિસ્તાન ભાગી ગયો અને રાજ્યમાં વહીવટી ખાલીપો સર્જાયો. આવી પરિસ્થિતિમાં ભારત સરકારે જુનાગઢમાં વહીવટ સંભાળ્યો.

સરદાર પટેલે લોકશાહી મૂલ્યોને મહત્વ આપીને ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૮માં જુનાગઢમાં જનમત સંગ્રહ યોજાવ્યો. આ જનમત સંગ્રહમાં જુનાગઢની બહુમતી પ્રજાએ સ્પષ્ટ રીતે ભારત સાથે વિલીન થવાના પક્ષમાં મત આપ્યો. આ રીતે જુનાગઢ કાનૂની અને લોકશાહી પ્રક્રિયા દ્વારા ભારતનો અવિભાજ્ય ભાગ બન્યો.

જુનાગઢનો કેસ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની રાજકીય કુશળતા, રાષ્ટ્રવાદી દૃષ્ટિ અને લોકઇચ્છાના સન્માનનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. આ ઘટનાએ સાબિત કર્યું કે રાષ્ટ્રીય એકતા જાળવવા માટે ફટનીતિ, દ્રઢતા અને લોકશાહી ત્રણેયનો સંતુલિત ઉપયોગ આવશ્યક છે.

૩.૨ હૈદરાબાદનો કેસ:

સ્વાતંત્ર્ય પછી હૈદરાબાદનો પ્રશ્ન ભારતના રાષ્ટ્રીય એકીકરણ માટે સૌથી જટિલ અને ગંભીર પડકારોમાંથી એક હતો. હૈદરાબાદ ભારતના મધ્યમાં આવેલું એક વિશાળ અને સમૃદ્ધ રજવાડું હતું, જ્યાં મુસ્લિમ નિઝામનું શાસન હતું જ્યારે ત્યાંની બહુમતી પ્રજા હિંદુ હતી. ભૌગોલિક રીતે હૈદરાબાદ ભારતની અંદર હોવા છતાં નિઝામે ભારત સાથે વિલીન થવાનો ઇનકાર કરીને પોતાને સ્વતંત્ર રાજ્ય તરીકે જાળવી રાખવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી.

નિઝામના શાસન દરમિયાન રઝાકારો નામની સશસ્ત્ર ટોળકીઓ દ્વારા આતંક, હિંસા અને અશાંતિ ફેલાવવામાં આવી. સામાન્ય જનતા પર અત્યાચાર વધ્યા અને રાજ્યમાં કાનૂન-વ્યવસ્થાની સ્થિતિ અત્યંત બગડી. આ પરિસ્થિતિ ભારતની આંતરિક સુરક્ષા અને એકતા માટે ગંભીર ખતરો બની ગઈ.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે શરૂઆતમાં ફટનીતિક માર્ગ અપનાવ્યો અને નિઝામને ભારત સાથે શાંતિપૂર્ણ વિલીન માટે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ નિઝામની અડિયાલતા અને રાજ્યમાં વધતી અશાંતિને કારણે આ પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયા. અંતે રાષ્ટ્રીય હિત અને પ્રજાની સુરક્ષાને ધ્યાનમાં રાખીને સરદાર પટેલે સૈન્ય કાર્યવાહીનો નિર્ણય લીધો.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૮માં “ઓપરેશન પોલો” નામની સૈન્ય કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં આવી. આ કાર્યવાહી થોડા જ દિવસોમાં સફળ રહી અને હૈદરાબાદ પર ભારત સરકારનું નિયંત્રણ સ્થાપિત થયું. ત્યારબાદ નિઝામે ભારત સાથે વિલીનની સ્વીકૃતિ આપી અને હૈદરાબાદ ભારતીય સંઘનો ભાગ બન્યું.

હૈદરાબાદનો કેસ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની દ્રઢતા, નિર્ણયક્ષમતા અને રાષ્ટ્રપ્રત્યેની અડગ નિષ્ઠાનું પ્રતિક છે. આ ઘટનાએ સાબિત કર્યું કે જ્યારે રાષ્ટ્રીય એકતા અને પ્રજાની સુરક્ષા જોખમમાં હોય ત્યારે કડક પગલાં લેવું પણ અનિવાર્ય બની જાય છે.

3.3 કાશ્મીરનો સંદર્ભ

સ્વાતંત્ર્ય પછી કાશ્મીરનો મુદ્દો ભારતના રાષ્ટ્ર એકીકરણમાં સૌથી સંવેદનશીલ અને લાંબા સમય સુધી અસર કરનાર પ્રશ્નોમાંથી એક બન્યો. જમ્મુ-કાશ્મીર એક વિશાળ અને વ્યૂહાત્મક રીતે મહત્વપૂર્ણ રજવાડું હતું, જ્યાં મુસ્લિમ બહુમતી પ્રજા હતી પરંતુ શાસન હિંદુ મહારાજા હરિસિંહ પાસે હતું. સ્વાતંત્ર્ય સમયે મહારાજા શરૂઆતમાં ભારત કે પાકિસ્તાન બંને સાથે વિલીન થવા અંગે સંકોચમાં હતા અને સ્વતંત્ર રહેવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરતા હતા.

આ અનિશ્ચિતતા વચ્ચે પાકિસ્તાન સમર્થિત આક્રમણકારો ઓક્ટોબર ૧૯૪૭માં કાશ્મીરમાં ધુસી આવ્યા. રાજ્યમાં અશાંતિ અને હિંસા ફેલાઈ ગઈ જેના કારણે મહારાજા હરિસિંહે ભારત સરકારની સહાય માગી. ભારત સરકારે સ્પષ્ટ કર્યું કે સૈન્ય સહાય ત્યારે જ આપવામાં આવશે જ્યારે કાશ્મીર ભારત સાથે કાનૂની રીતે વિલીન થાય.

આ પરિસ્થિતિમાં મહારાજા હરિસિંહે ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ઓફ એક્સેશન પર હસ્તાક્ષર કર્યા અને કાશ્મીર ભારતનો અવિભાજ્ય ભાગ બન્યો. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ કાશ્મીરના વિલીન અંગે સ્પષ્ટ અને દ્રઢ વલણ ધરાવતા હતા. તેઓ માનતા હતા કે કાશ્મીરનો પ્રશ્ન રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા અને ભૂગોળીય એકતા સાથે સીધો જોડાયેલો છે અને તેમાં કોઈ સમાધાન ન થવું જોઈએ.

કાશ્મીરના મુદ્દે આંતરરાષ્ટ્રીય હસ્તક્ષેપ અને યુદ્ધવિરામને કારણે સમસ્યા લાંબા સમય સુધી અણઉકેલેલી રહી. તેમ છતાં, કાશ્મીરનું ભારત સાથે વિલીન કાનૂની, સંવિધાનિક અને રાષ્ટ્રીય રીતે માન્ય છે. આ સંદર્ભમાં સરદાર પટેલનો અભિગમ રાષ્ટ્રહિતને પ્રાથમિકતા આપતો અને વાસ્તવિક હતો.

કાશ્મીરનો સંદર્ભ ભારતની એકતા માટે સતત પડકારરૂપ રહ્યો છે, પરંતુ તે સાથે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની રાષ્ટ્રવાદી દૃષ્ટિ અને દ્રઢ નેતૃત્વનું મહત્વ પણ ઉજાગર કરે છે.

૪.સરદાર પટેલની રાજકીય રણનીતિનું મૂલ્યાંકન:-

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની રાજકીય રણનીતિ ભારતીય રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં અનિવાર્ય અને અગત્યની રહી છે. તેમનું નેતૃત્વ માત્ર સૈન્ય અથવા કાનૂની દબાણ પર આધારિત નહોતું, પરંતુ તે કુશળ ફૂટનીતિ, રાજકીય સમજદારી અને વ્યવહારુ દૃષ્ટિ પર આધારિત હતું. તેમનું મૂલ્યાંકન નીચે મુજબ કરી શકાય છે:

૪.૧ દ્રઢતા અને નિર્ભયતા:

સરદાર પટેલના કાર્યમાં દ્રઢતા અને નિર્ભયતા મુખ્યત્વે જોવા મળી. રજવાડાંઓના વિલીનમાં તેમણે ક્યારેય શંકા ન દર્શાવી અને રાષ્ટ્રહિતને સર્વોપરી રાખી ને કડક નિર્ણય લીધો. જુનાગઢ અને હૈદરાબાદના મુદ્દાઓમાં તેમની નિર્ભયતા સ્પષ્ટ હતી.

૪.૨ ફૂટનીતિ અને મૌલિક રીતે સંવાદ:

સરદાર પટેલના અભિગમમાં રાજાઓને સમજાવવાનો અને કાનૂની દસ્તાવેજ (ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ઓફ એક્સેશન) દ્વારા વિલીન કરાવવાનો રીત મહત્ત્વપૂર્ણ હતો. તેઓ હિંસક પદ્ધતિ પહેલા સંવાદ, સમજાવટ અને રાજકીય દબાણ પર ભાર મૂકતા.

૪.૩ કાનૂની અને સંવિધાનિક દૃષ્ટિ:

સરદાર પટેલ કાયદા અને સંવિધાનની મર્યાદામાં રહીને કાર્ય કરતા. ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ઓફ એક્સેશન અને રજવાડાંઓ સાથે કરેલી સંમતિ એ શાસ્ત્રશાસ્ત્ર મુજબ કાનૂની રીતે મજબૂત બની. તેમણે રાષ્ટ્રવાદી હિતને કાયદેસર રીતે પ્રદર્શિત કર્યું.

૪.૪ લોકશાહી અને જનમતનું મહત્વ:

જુનાગઢમાં જનમત સંગ્રહનું આયોજન તેના વ્યૂહમાં મહત્વનું હતું. તેઓ માનતા હતા કે લોકશાહી મર્યાદા અને પ્રજાના હિતની અવગણના વગર રાષ્ટ્રની એકતા શક્ય નથી.

૪.૫ સંયમ અને વ્યાવહારિક અભિગમ:

સરદાર પેટલની રાજકીય રણનીતિમાં સૈન્ય શક્તિ માત્ર વિકલ્પ તરીકે હતી. પહેલા ફટનીતિ, સમજાવટ અને રાજકીય દબાણ ઉપયોગમાં લેવાયા. આ રીતે તેમની રાજનીતિ વ્યવહારુ અને સધ્યાંતમય રહી.

૫. “એક ભારત શ્રેષ્ઠ ભારત” અને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ : આધુનિક પ્રાસંગિકતા:-

“એક ભારત શ્રેષ્ઠ ભારત” અભિયાનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ભારતની વિવિધ ભાષાઓ, સંસ્કૃતિઓ અને પ્રદેશો વચ્ચે પારસ્પરિક સમજ, સહકાર અને એકતાની ભાવનાને મજબૂત બનાવવાનો છે. આ અભિયાન માત્ર સરકારી યોજના નથી, પરંતુ રાષ્ટ્રીય એકતાનો વિચાર છે. આ વિચારની મૂળ ભાવના સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના કાર્યો અને વિચારધારામાં સ્પષ્ટપણે દેખાય છે.

૫.૧ રાષ્ટ્રીય એકતા અને અખંડતા:

સરદાર પટેલ માટે રાષ્ટ્રીય એકતા હંમેશા સર્વોપરી હતી. “એક ભારત – શ્રેષ્ઠ ભારત” અભિયાનનો મુખ્ય મંત્ર પણ દેશની ભૌગોલિક, સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક એકતા જાળવવાનું છે. આજના સમયમાં:

- પ્રાદેશિકતા વધવું
- ભાષા અને સંસ્કૃતિના તણાવ
- જાતિવાદ અને ધાર્મિક વિભાજન

આ પડકારોને પહોંચી વળવા સરદાર પટેલની વિચારધારા માર્ગદર્શક બની શકે છે.

૫.૨ મજબૂત કેન્દ્ર સરકાર અને પ્રબળ પ્રશાસન:

સરદાર પટેલના અભિગમમાં મજબૂત કેન્દ્ર સરકારનું મહત્વ હતું. આજના સમયમાં કેન્દ્રીય અને રાજ્ય સરકારો વચ્ચે સુમેળ, સુવ્યવસ્થિત પ્રશાસન અને કાયદાનું પાલન સરદાર પટેલની વિચારણા આધુનિક સ્વરૂપ છે.

૫.૩ વૈવિધ્યમાં એકતા:

ભારતનો વિશાળ વૈવિધ્ય તેની વિશિષ્ટ ઓળખ છે. સરદાર પટેલ માનતા હતા કે ભાષા, ધર્મ, અને સંસ્કૃતિમાં ભિન્નતા હોવા છતાં રાષ્ટ્રની એકતા જાળવવી અનિવાર્ય છે. “એક ભારત – શ્રેષ્ઠ ભારત” અભિયાનમાં પણ આ વિચાર મુખ્ય છે, જે વૈવિધ્યને જોતાં રાષ્ટ્રની શક્તિને વધારવાનું કાર્ય કરે છે.

૫.૪ રાષ્ટ્રવાદ અને નાગરિક જવાબદારી:

સરદાર પટેલના અભિગમ અનુસાર રાષ્ટ્રપ્રેમ માત્ર ભાવનાત્મક નહીં, પણ કાર્યક્ષમ અને જવાબદાર હોવું જોઈએ. આજના સમયમાં નાગરિકો અને નેતાઓ દ્વારા નિયમો, કાયદા અને લોકહિતના મૂલ્યોના પાલનને પ્રોત્સાહિત કરવું “એક ભારત – શ્રેષ્ઠ ભારત”ના સિદ્ધાંતને સશક્ત બનાવે છે.

૫.૫ આર્થિક અને સામાજિક એકતા:

સરદાર પટેલ મજબૂત અને એકીકૃત રાષ્ટ્રના સમર્થક હતા. આજના “એક ભારત – શ્રેષ્ઠ ભારત” અભિયાનમાં આ વિચાર આર્થિક વિકાસ, સમાન અવસરો અને સામાજિક સુમેળ દ્વારા દેશને શ્રેષ્ઠ બનાવવા માટે પ્રેરણાદાયક છે.

5. Conclusion (નિષ્કર્ષ):-

સ્વાતંત્ર્ય પછી ભારતના રાષ્ટ્ર એકીકરણમાં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું યોગદાન અવિસ્મરણીય અને ઐતિહાસિક મહત્વનું છે. તેઓ માત્ર રાજકીય નેતા નહોતા, પરંતુ દ્રઢ નિર્ભયતા, વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ અને કાનૂની જ્ઞાન ધરાવતા દ્રષ્ટા હતા. ૫૬૫ રજવાડાંઓનું વિલીન, જુનાગઢ અને હૈદરાબાદના સંકટનો કાનૂની અને વ્યવહારુ ઉકેલ, તથા કાશ્મીરના વિલીનમાં દ્રઢ અભિગમ, સરદાર પટેલના મજબૂત નેતૃત્વને પ્રદર્શિત કરે છે. તેમના પ્રયાસોથી જ ભારત એક મજબૂત, અખંડ અને સંઘીય રાષ્ટ્ર બની શક્યું.

સરદાર પટેલની રાજકીય રણનીતિમાં ફૂટનીતિ, સંવાદ, કાનૂની દસ્તાવેજો અને જરૂર પડે તો સૈન્ય પગલાંનો સંતુલિત ઉપયોગ જોવા મળે છે. લોકશાહી મૂલ્યોનું જતન અને રાષ્ટ્રપ્રેમના આદર્શો તેમની કામગીરીમાં સતત છવાયેલા હતા. આથી તેઓને “ભારતના લોખંડી પુરુષ” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આજના સમયમાં “એક ભારત – શ્રેષ્ઠ ભારત” અભિયાન સરદાર પટેલના વિચારો અને કાર્યનો આધુનિક પ્રતિબિંબ છે. પ્રાદેશિકતા, ભાષા, જાતિવાદ અને ધાર્મિક તણાવ જેવા પડકારોનો સામનો કરવા તેમની દ્રષ્ટિ અને રણનીતિ માર્ગદર્શક છે. સરદાર પટેલના જીવન અને વિચારધારા એ માત્ર ઐતિહાસિક ઉપહાર નથી, પરંતુ ભારતને મજબૂત, એકીકૃત અને સમૃદ્ધ રાષ્ટ્ર બનાવવાનું માર્ગદર્શન છે. તેમનું જીવન, વ્યક્તિત્વ અને રાષ્ટ્રપ્રેમની દૃષ્ટિ હંમેશા નાગરિકો અને નેતાઓ માટે પ્રેરણાનું સ્ત્રોત રહેશે.

સંદર્ભસૂચિ:

1. દુર્ગાદાસ, એન. – સરદાર પટેલ: ધ આયર્ન મેન ઓફ ઇન્ડિયા, મુંબઈ: રોનલ્ડ બુક્સ, ૧૯૮૧.
2. વી.પી. મેનન – The Story of the Integration of the Indian States, ન્યુ દિલ્હી: Orient Longman, ૧૯૬૧.

3. બિપિન ચંદ્ર – India's Struggle for Independence, ન્યુ દિલ્હી: Penguin Books, ૧૯૮૮.
4. ગોપાલકૃષ્ણ, વિ.એન. – Integration of the Indian States, ન્યુ દિલ્હી: Publications Division, Government of India, ૧૯૫૫.
5. ગ્રેનવિલ ઓસ્ટિન – The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation, ન્યુ દિલ્હી: Oxford University Press, ૧૯૬૬.
6. રણજીત સિંહ, પી.એન. – Sardar Patel and Nation-Building, અમદાવાદ: Navajivan Publishing House, ૧૯૭૫.
7. લાહિરી, જયંત – The Making of Modern India: Patel's Role in Unification, કોલકાતા: University Press, ૨૦૧૦

SHABDBRAHM